

Трагедія жіночої долі на всі часи.
Від класика української літератури

Танас Мирний
Тобія

www.bookclub.ua

ISBN 978-617-12-2480-3

9 786171 224803

Танас
Мирний

Тобія

Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка
Національної академії наук України

Танас Мирний

Тобі

Передмова та коментарі С. А. Гальченка

Видання друге

ХАРКІВ **КЛУБ**
СІМЕЙНОГО
2017 ДОЗВІЛЛЯ

УДК 821.161.2
ББК 84(4Укр1)
М63

Жодну з частин цього видання
не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі
без письмового дозволу видавництва

Гальченко Сергій Анастасійович —
заступник директора Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка
НАН України з наукової та видавничої діяльності, кандидат філологічних наук,
заслужений працівник культури України, літературознавець,
автор наукових досліджень у галузі текстології та літературного джерелознавства;
лауреат літературно-мистецьких премій імені Григорія Сковороди,
Володимира Винниченка, Володимира Сосюри, Івана Франка,
Олени Пчілки, Миколи Гоголя та ін.

Друкується за виданням:
Мирний Панас. Твори : в 2 т. Том 2. — Київ : Наукова думка, 1989

Ілюстрація на обкладинці *Elena Sai*

Летерінг *Анна Єгорова*

ISBN 978-617-12-2480-3

- © Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка
НАН України, тексти, 2012, 2017
- © Гальченко С., упорядкування, перед-
мова та коментарі, 2012, 2017
- © Книжковий Клуб «Клуб Сімейного До-
звілля», видання українською мовою,
2012, 2017
- © Книжковий Клуб «Клуб Сімейного До-
звілля», художнє оформлення, 2012, 2017

Уся його слава — Україна

Панас Якович Рудченко (згодом — видатний письменник Панас Мирний) народився 13 (за старим стилем — 1) травня 1849 р. у славному й відомому завдяки М. Гоголю Миргороді, у родині бухгалтера. Коли Панасу виповнилося дев'ять років, його віддали на навчання до Миргородського парафіяльного училища, а через рік, після переїзду родини Рудченків до Гадяча, хлопець продовжив освіту в Гадяцькому повітовому училищі, яке закінчив у 1862 р. Цим й обмежилася освіта майбутнього класика української літератури. З 1863 р. юнак починає служити канцеляристом повітового суду й паралельно збирає фольклор, пише поезії російською й українською мовами (перший його вірш, який зберігся до сьогодні, — «Мучить, давить моє серце...»).

Напевно, сумлінність і працьовитість юнака сприяли тому, що він швидко долав перші сходинки кар'єрної драбини: спочатку став канцелярським служителем, а невдовзі — помічником гадяцького повітового скарбника.

Наприкінці 1865 р. П. Рудченко, якому на той час іще не виповнилося шістнадцяти років, обіймає посаду письмоводителя Прилуцького скарбництва і водночас продовжує збирати фольклор, перекладати українською мовою твори М. Лермонтова, А. Фета, О. Пушкіна, К. Рилєєва, писати власні вірші. Окрім того, пробує написати драму. У 1867 р. юнак повертається до рідного Миргорода, одержавши призначення на посаду помічника бухгалтера скарбництва, де менше ніж за два роки, отримує перше чиновницьке звання — колезького реєстратора. У Миргороді він починає працювати над прозовими творами.

У 1871 р. П. Рудченко домагається переведення до Полтави, на посаду бухгалтера скарбництва. Там молодий чиновник знайомиться з талановитим педагогом-істориком й організатором недільних шкіл, колишнім членом Кирило-Мефодіївського братства й знайомим Т. Шевченка Д. Пильчиковим, який живе під постійним таємним наглядом поліції. Д. Пильчиков, якому пощастило уникнути ув'язнення, був досвідченим конспіратором, тому найближче його оточення, яке об'єдналося в товариство «Унія» й до якого вступив молодий та успішний чиновник П. Рудченко, було надзвичайно обережним, тому щасливо уникало лабетів місцевої поліції.

Із часів переїзду до Полтави П. Рудченко постає перед нами у двох абсолютно різних іпостасях. Перша — службовець. Він став чиновником високого рангу в губернському місті Полтаві, 41 рік служив у казенній палаті (із них 34 — начальником відділу), дослужився до звання цивільного генерала і був нагороджений сімома орденами — Станіслава й Анни усіх трьох ступенів та Володимира четвертого ступеня. Серед його нагород була й золота табакерка, отримана в травні 1910 р. За сумлінну службу на посаді начальника відділу казенної палати П. Рудченку надали звання надвірного, а згодом — колезького й статського радника, а як кавалера ордена Володимира в 1901 р. ввели у дворянство, що надавало найважливіший для нього привілей — можливість навчати своїх дітей в гімназії.

Друга іпостась П. Рудченка — популярний український письменник, який підписував свої твори псевдонімом «Панас Мирний», тому навіть для полтавців лишався безвісною особою. Відомо,

що полтавська поліція час від часу розшукувала якогось революційного письменника Рудгана-Мирного, не здогадуючись, що начальник відділу казенної палати П. Рудченко і П. Мирний — одна особа. Автор видатних літературних творів тримав свій псевдонім у таємниці, про яку знали лише найближчі йому люди. Хоча в 1913 р. у київському тижневику «Спутник чиновника» (№ 30) було надруковано присвячену 50-літтю його службової діяльності статтю «Юбилей А. Я. Рудченко», у якій згадувався й цей літературний псевдонім. А через два роки полтавська поліція один за одним розсилала свої циркуляри, які зобов'язували повітових справників шукати якогось Рудчана (Мирного) чи Рудгана (Мирного). Ось про що йшлося в повідомленні помічника начальника полтавського жандармського управління в Кременчуцькому, Кобеляцькому і Хорольському повітах від 20 листопада 1915 р.: «За одержаними відомостями згаданий у відношенні моему від 13 листопада ц. р. за № 2234 видатний діяч українського руху Рудчан, якого за прізвищем аген-тура називає Рудченко, літературний псевдонім “Панас Мирный” чи “Мырный”, знаходиться в цей час десь у Полтавській губернії і живе на нелегальному становищі. Повідомляючи викла-дене, прошу розпорядження Вашого про розшук у ввіреному Вам районі вище названої особи і про наслідки прошу мене повідомити»¹.

Але, незважаючи на те, що П. Рудченко ніколи й нікому не дозволяв розкривати свій письменницький псевдонім, друкувати свій портрет чи якісь біографічні відомості, одного разу він таки припустився помилки. У квітні 1892 р. у Полтавському театрі йшла вистава за п'єсою Панаса Мирного «Лимерівна», головну роль у якій грала уславлена Марія Заньковецька. Після закінчення вистави захоплені глядачі своїми оплесками й підбадьорливими вигуками почали вимагати появи на сцені автора твору. Розчулений геніальною грою М. Заньковецької П. Рудченко вийшов на сцену, й акторка нагородила його вінком із квітів. Полтавська публіка була шокована, зуздівши відомого в місті чиновника, який на той час уже мав звання колезького радника.

Дебютував письменник Панас Мирний одразу і як поет, і як прозаїк: у 1872 р. у львівському журналі «Правда» (№ 5) було надруковано його вірш «Україні» й оповідання «Лихий попутав». Але на той час у доробку Панаса Мирного було вже кілька неопублікованих зразків малої прози, драматичних проб і перекладів (зокрема і «Слова о полку Ігоревім»). У листопаді 1872 р. він завершив повість «Чіпка», яку згодом «розбудував», з допомогою брата — відомого на той час літературознавця й літературного критика Івана Білика (Рудченка) — створивши на її основі роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». Спільна робота братів Рудченків над романом тривала кілька років, і лише в 1880 р. його було видано в Женеві під двома псевдонімами — Панаса Мирного та Івана Білика.

Службова діяльність П. Рудченка не дуже сприяла літературній творчості Панаса Мирного. Щодня письменнику доводилося займатися найрізноманітнішими паперовими справами, — пенсійними, спадковими, земельними, адміністративно-господарськими, поштовими, а часом навіть проблемами постачання провізії для війська, — і все це вимагало відповідних знань і досвіду в складанні документів. Маючи феноменальну пам'ять, П. Рудченко виявляв блискучу службову ерудицію. Часто йому доводилося просиджувати над різноманітними документами вечорами, а іноді — й ночами. Отож, писання літературних творів розтягувалося на роки й десятиліття, а деякі з них Панас Мирний так і не встиг закінчити. Та й із виданням письменник ніколи не поспішав, тому хронологія його творчості справді вражає: «відстань» від початку роботи над твором до його завершення й публікування зазвичай вимірювалася роками. Приміром, первинну редакцію першої

¹ Черкаський В. М. Біографія. — К. : Наук. думка, 1973. — С. 374.

частини роману «Повія» було завершено наприкінці 1876 р., але процес вироблення остаточного варіанта тривав ще кілька років, а друком твір вийшов лише в березневому номері журналу «Рада» в 1883 р. (Докладніше про історію написання й видання роману «Повія» див. у *Примітках*.)

Якщо своє перше опубліковане оповідання «Лихий попутав» (1872 р.) Панас Мирний присвятив виключно трагічній долі дівчини-покритки, то роман «Повія» став насправду «художнім синтезом доби» (О. Гончар). У цьому творі письменник виявив себе як глибокий психолог-аналітик і знавець усіх сфер тогочасної дійсності — від побуту й проблем пореформеного села до хижості міщанського середовища, у якому саме тривав процес капіталізації: новоявлені власники капіталу, зневаживши будь-які норми моралі, гребли під себе добро, насамперед чуже, громадське. У романі, як і в багатьох прозових творах Панаса Мирного, навіть мальовничі пейзажні зарисовки суголосні до настроїв героїв, поглиблюють та увиразнюють їхній душевний стан. Можна тільки милуватися, як майстерно письменник вплітає в канву своєї оповіді сні персонажів, за їх допомоги тонко розкриваючи психічний стан й емоційну сферу людини.

Твори Панаса Мирного викликали захоплення в багатьох його сучасників — акторів, митців, громадських діячів. Так, М. Коцюбинський у листі до письменника від 10 (22) липня 1898 р. відзначав: «Ваші твори мали великий вплив на мене: oprіч величезного літературного хисту, який зразу зачарував мене, я бачив в них широкий та вільний розмах думки — власне те, чого не стає мало не всім нашим белетристам.

Я бачив і перечитував Ваші романи, упивався їми, і живий жаль обгортає мене, коли подумаю, що “Повія” не має кінця.

Який би я був щасливий, коли б почув од вас, що третя частина “Повії” таки побачить світ, а за нею появиться ще хоч два, хоч один роман, підписаний Панасом Мирним!»¹

У другій половині ХХ ст. роман «Повія» став популярним не тільки в Україні, а й за кордоном. Його було видано в перекладах болгарською, латвійською, литовською, молдавською, російською, словацькою, чеською й іншими мовами. У 1961 р. видатний український кінорежисер І. Кавалерідзе екранізував цей твір на Київській кіностудії імені О. Довженка; головну роль зіграла славетна акторка радянського кінематографу — Людмила Гурченко.

Найповніше зібрання творів Панаса Мирного (у семи томах) опублікувало київське видавництво «Наукова думка» протягом 1968—1971 рр.

У 1951 р. у Москві в перекладі російською мовою вийшло чотири томне «Собрание сочинений» Панаса Мирного за редакцією видатних літературознавців О. Білецького й О. Дейча. Оповідання, повісті й особливо роман «Повія» українського письменника були надзвичайно популярними по всьому СРСР. Кілька окремих видань роману «Повія» в перекладі російською мовою було здійснено в Москві, Новосибірську й навіть Грозному!

Незаслужено забутий сьогодні видатний український прозаїк М. Івченко, якого називали «Коцюбинський ХХ ст.», так писав про свого старшого сучасника: «І от тепер, як я пишу ці рядки, серед тих великих витворених масивів я бачу самого цього тихого й лагідного письменника Мирного, як я його бачив за три роки до смерті. Біла голова з високим чолом, біла, м’ягка борода і теплі добрі й веселі очі. Іде він трохи похилою й тремтливою ходою старого урядовця, ніби десь підтятий злою силою своєї доби, але сам спокійний і повний гідності.

Говорить він спокійним густим баском, але багато чого не хоче договорювати. Від нього віє спокоем, злагодою, шляхетністю й простотою.

¹ Коцюбинський М. Твори: У 7 т. — Т. 5. — К.: Наук. думка. — 1974. — С. 224—225.

І коли в цю хвилю я згадую його, він стоїть передо мною, як тихий і лагідний мудрець, що побоявся, не зважився відчинити двері мудрости. Та в тім він уже рішуче підкладає великі підойми під ті двері, щоб хтось інший їх зірвав»¹.

Український письменник, художник та етнограф, а за фахом лікар Г. Коваленко, який товаришував і співпрацював із Панасом Мирним впродовж тридцяти п'яти років, а після похорону письменника за дорученням полтавської громади робив опис його архіву, у 1920 р. видав невелику книжечку «Панас Мирний. Посмертна згадка», у якій наводив скупі, але цікаві факти про останні роки життя митця. Зокрема, дослідник відзначив таке: «Між силою жертв, що взяла війна, була тяжка втрата і в родині П. Мирного: старший син його загинув на війні (ідеться про старшого сина Віктора, який загинув 16 вересня 1915 р. — С. Г.), не знати за що. І ще один син загинув у тій усобиці, що потім почалася (третій, найменший син письменника Леонід загинув у квітні 1919 р. — С. Г.).

Се лихо зовсім підкосило старого. Він видимо догоров. Виряджаючи сина на той світ, він промовляв: “Скоро й я піду до тебе сину...”»²

12 вересня 1919 р. Панас Мирний виступав у Полтаві на святі з нагоди 150-річчя від дня народження І. Котляревського, після чого занедужав і 28 січня відійшов у кращий світ, позбувшись злигоднів і турбот. Як свідчить Г. Коваленко, тисячі людей (і полтавців, і приїжджих), незважаючи на лютий мороз, прийшли 30 січня провести в останню путь другу після І. Котляревського людину, яка своїм талантом уславила цей край. Ховали Панаса Мирного за давнім козацьким звичаєм: труну накрили червоною китайкою й із прапорами везли на саях, запряжених двома парами волів. У поховальній відправі брав участь український національний хор. Ще дуже молода на той час радянська влада не перешкоджала організації такого велично-урочистого похорону для колишнього цивільного царського генерала й навіть дозволила надрукувати у газеті Полтавського губерньського військово-революційного комітету й Компартії (більшовиків) України «Власть Советам» зворушливий некролог.

Поховали Панаса Мирного, як він того й бажав, поруч із сином на старому військовому кладовищі. Але в 1936 р. тіло письменника було перенесено до іншої нібито любшої йому місцини — Зеленого Гаю.

Ще в двадцятирічному віці молодий і сумлінний службовець Іван Рудченко визначив свою майбутню долю в літературі, про що свідчить його щоденниковий запис від 27 лютого 1870 р.: «Чого і зачим я турбуюсь? Хочеться мені слави запобігти в письменстві? Ні, не хочу тії слави, їй-богу, не хочу. Вся моя слава — Україна, якби я їй добра хоч на мачину зробив, то б мені і була слава, я більшої не хочу. Якби я міг показати безталанну долю життя людського, високу його душу, тепле серце, як вони є у мирі, — то б моя слава була і моя надія справдилася... Через це я і пишу, і пишу, пробую — а ось може і вдасться... Так що писання — моя думка, моя надія, моя віра... Все оддам задля його...»

Уся творча спадщина (поезія, проза, драматургія, переклади, фольклорні записи) і громадська діяльність Панаса Мирного мали єдину мету — і словом, і ділом служити на славу рідній Україні.

Сергій Гальченко

¹ Панас Мирний. Вибрані твори / За ред. та з передм. М. Івченка. — К.: Час, 1927. — С. 19.

² Коваленко Г. Панас Мирний. Посмертна згадка. — Полтава, 1920. — С. 15.

ЧАСТИНА ПЕРША

У селі

I

Ще такої зими лютої та скаженої люди не зазнають! Осінь була дощова: від другої Пречистої як почалися дощі, та день у день лили — до самого Пилипа. Земля так набралася води, що вже і в себе не приймала. Великими річками-озерами стояла та вода по полях та балках; на проїжджих шляхах такі багна — ні пройти, ні проїхати. Не тільки село з селом — сусіди не бачилися одно з другим цілими тижнями; жили, як у неволі. Осіння надвірня робота стала. Коли хто мав клуню — молотив собі потрохи, прибирав, що дала за літо кривава праця. Та чи багато тих клунь у Мар'янівці? У зборщика Грицька Супруна — одна; у попа — друга; у пана — третя; а в останніх — хліб гнив у стогах. І врожай того літа негустий удався; тепер осінь мала й те зогноїти... Боліло хліборобське серце, дивлячись на свої залиті водою токи, на почорнілі, припавші до землі стіжки. У Демиденка у стозі жито росло; у Кнура два стоги миші поточили; зовсім скирти розсунулись, розпались — у гній повернулись. В Остапенка оселя подірчавіла — вода у хату лилася: мав був сеї осені вкрити, та захопила негода. На людей пішла пошесть: трясці, пропасниці... Заробітку ніякого; грошей немає. У других і хліба не стало, та ніде й позичити. Біда, кара господня! Наймали акафісти, служили молебні — ніщо не помагало!

Так було аж до Пилипа. Уночі перед заговінами потягло холодом; к світу випав невеличкий сніжок. Продержало з тиждень морозом — земля залякла, як кістка. Люди й тому раді: зразу кинулися до хліба. Загупали з досвітку до пізньої ночі ціпи між стогами, загарчали лопати на токах — шпарко народ узявся до роботи! Через тиждень — замість чорних стогів жовтіли високі ожереди соломи. З хлібом управились, а одвезти у місто на базар або на ярмарок куди — ко́лоть же така — ні з двору! Дехто

з гарячих поїхав та й закаявся: той — вола розчахнув, а той — разом пару. Хто мав конячку — ще с'як-так, возив потроху. Та чи багато ж тих коней у селі? Мар'янівщани споконвіку хлібороби: віл, а не кінь — сила у польовій роботі. Мар'янівщани кохалися у волах, а не в конях: конем так — поїхати куди, прогулятися, а волом — робити. Шкода скотини, а тут за подушне надавили: овечата, свині, корови — все за безцінь пішло; у волость побрали та там і продали... Народ плакався, бідкався, бо то ж тільки першу половину заплачено; з чого ж взяти на другу? Усі носи повісили. Одна надія залишилася — Миколаївський ярмарок у місті; там як не продати, то хоч пропадай. Люди надіялись та молились, щоб хоч трохи підкинуло снігом, притрусило дорогу: все ж саньми не те, що возом, — і для скотини легше, і набрати більше...

На Наума потепліло. Сонце сховалося за зелені хмари; з полудня вітер повіяв; зробилась одлига. Продержало так три дні. Проти Варвари почало мотрошити сніжком; до світу і геть-то його впало. Народ мерщій шарахнув на ярмарок: хто мав скотину — своєю, а хто не мав — упрохувався в сусіди. Всі виїздили та виходили; всякому треба те продати; друге купити.

Упросився й Пилип Притика до Карпа Здра, свого сусіда й кума. Скинув до його на сани мішечків п'ять жита, один — пшениці та півклубка пшона — увесь лишок, який можна було збути; упросився до кума, та на Варвари раненько й поїхали в город. Виряджала їх сім'я Здорова; виряджала й Пріська, жінка Пилипова, не так стара, як застарена, молодиця; прощалася з ними й дочка Пилипова, Христя — дівка сімнадцяти літ. Пріська наказувала чоловікові солі купити, хоч з півпуда; Христя прохала батька привезти з міста гостинця — хоч перстень, хоч сережки, хоч стьожку яку-небудь...

— Гаразд, добре! Усього навезу! — сміється гірко Пилип, думаючи більше про подушне, за котре вже не раз натякав Грицько Супруненко, ніж про доньчине бажання.

Місто від Мар'янівки верстов зо двадцять. Коли удосвіта виїхати, то на обід саме поспінеш. Так вони розлічували; так і в дорогу рушили. Зранку сніжок потроху почав падати, все прибільшуючи та приспоряючи. Було тихо, а то й вітрець рушив — почало колесом сніг крутити. Ік обіду таке схопилось, що світу білого не видно! Не вітер, а буря завіяла, метучи цілі гори снігу по землі, вихорючи немов густу кашу у повітрі. Не стало видно ні неба, ні землі — все то одно непроглядне віхало... аж страшно, аж сумно стало! Так було з півдня на Варвари і цілий день на Сави. По дворах понавертало такі кучугури, що страшно дивитись; деякі хати зовсім позаносило, позамуровувало. Мар'янівка розкинулася па двох сугробах, посеред котрих у долині, між густими вербами, лежав ставок. Тепер теї долини й не видно; невеличкі гіллячки височезних верб, мов тирчаки бур'яну, визирають з-під снігу; вулиці забиті-заметені; по дворах врівень з хатами стоять страшенні снігові баби, і тільки вітер куйовдить їх гострі голови. У Притики в дворищі, крайньому від царини, — повні хлівці й повіточки снігу; кругом хати, мов сторожів, постановило п'ять баб; з верхів їх вітер рве й перекидає сніг через оселю; а на димарі повикручувало такі

кудлаті барани — і не пізнати, чи то людське житво, чи навернуло таку кучугуру снігу?.. На Миколи перестало бити, зате ушкварив мороз — аж кипить, та вітер так і рве, так і несе з землі... Ще такого страшенно холодного дня ніхто не зазнає! Галки на деревах замерзали і, як шматки льоду, падали додолу; горобці по повітках коліли... У церкві, не дивлячись на таке свято, — не дзвонено, не служено: до неї добитися не можна! Народ з самого ранку узявся був за лопати, щоб прогорнути хоч стежку, та, нічого не зробивши, розійшовся по хатах... Скотина третій день не напована: глибоко водопій занесено, та й сама скотина у тяжкій неволі; з великою силою до неї можна було добратися, щоб укинути оберемок соломи... Вівці, телята почали гинути... Ще таких два дні — і ні щетини не зостанеться у селі! Справдилася поговорка: «Варвара похвалиться, Сава постелиться, а Микола скує!»

Кинулась ранком Пріська вийти з хати — ніяким побитом дверей відчинити! Замість сіней Пилип зробив сяку-таку примостку, обкидавши зокола гноєм. Тепер у той захист навернуло повно снігу! А тут ще, як на те — все топливо вийшло, приварку не стало: нічим витопити, ні з чого борщу зварити. На велику силу Пріська з Христею одхилили двері, прогортаючи руками сніг: що не можна було викидати надвір, вигортали у хату. Сніг розтавав; калюжі текли під піл, під піч, під лави; у хаті, як у льоху, стало холодно, вогко... Сяк-так двері відчинились. Почали знову вигортати сніг з хати у сіни, з сіней — надвір. Обидві ухоркались, аж піт пройняв. Захист очистили від снігу й закрили плетеним засіком, що порожній стояв у кутку. Тепер же треба до соломи якось добитись: не сидіти ж у нетопленій хаті!! Христя, молодша, кинулась було — та й пірнула з головою в снігу. Пріська стала рятувати; піднявся крик-гук... З сусідніх дворів те ж саме чулося: і там було не краще. Посеред ulиці хтось кричав, лаявся... хтось десь реготався... І сміх, і лихо!.. Насилу Христявилізла з кучугури, та знову кинулась — і знову зав'язла...

— Ні, не так, — каже Пріська. — Возьмімо ночви та ночвами виносимо!

Узяли ночви. Кругом хати був вільний прохід; поміж бабами ще виднілись просвіти; у ті просвіти носили сніг, закидали їх. Не забарилася снігова стіна вирости кругом хати... Насилу добилися до соломи. Ряден з п'ять її утягла Христя у хату. Пріська зовсім вибилася з сили, лежала на полу та стогнала... Топлива добули; треба б у погріб добитись. Попробувала знову Христя — ні, не сікайся!

— Та хай йому, тому погребові! Ще трохи там зосталося буряків — зваримо борщ; пшоно теж є — буде на кашу, — рішила Пріська. — Що картоплі нема, то сількісь уже!

Христя затопила в печі; солома зразу запалала, та дим погнало на хату...

— І димар занесло... Оце лихо! — тільки що сказала Христя, як з грюком ціла копиця снігу посунулася на припічок. Христя мерщій винесла його у сіни. Дим почав клуботатись над припічком, шукав проходу; снігу ще кинуло з димаря; це зразу сіпнуло його угору... Слава Богу! Солома запалала жарко-ясно.

Поки Пріська лежала та спочивала, Христя поралась коло страви... Швидко ця Христя, золоті в неї руки! Не забарилася вона витопити, страви наварити. Коли заткнула верх, тепло пішло по хаті... А надворі знову розходилося таке, що лихо!

Сонце, показавшись зранку, посунуло знову за хмари; зелені вони та непривітні обложили все небо. Вітер з години на годину дужчав, рвав сніг з землі, крутив його на всі боки, вихорив на всі сторони. Кругом хати неначе у сто коней гасало, торохтіло оселею, жалібно співало у димарі. Добре тому, хто тепер дома, в теплій господі! А ті, що в полі, в дорозі?..

Серце Прісьчине нило. Вона сьогодні ждала Пилипа. Певно, він зранку рушив. Не дай, Господи, не доб'ється до пристановища? Занесе-закида зовсім снігом, душу заморозить навіки.

Пріська ледве ходила по хаті, бліда, хмура, і все стогнала. Довго не обідали, все дожидали — ось-ось над'їде... І пообідали — Пилипа не було. Уже стало й вечоріти — немає. Невеселі думки турбували Прісьчину голову.

— Що це батька немає? Не дай, Господи, в полі застука таке... — вимовила Христя.

Пріська трохи не скрикнула. Доччине слово як ножем ударило її в серце... Буря рвонула, аж затріщала оселя у хаті, загуркотіло у вікна, заголосило в димарі, тонко та жалібно, аж в серці у Пріськи похолонуло.

Ніч спустилася на землю, сіра, непривітна ніч. У вікна, крізь намерзлі шибки, ледве-ледве пробивався світ; по кутках у хаті зступилися тіні; густий морок окрив її всю.

— Світи хоч світло! — сумно промовила Пріська.

Христя засвітила невеличкий каганець і постановила його на комині. Підсліпо, чадіючи на всю хату, горів його гніт; вітер ходив по хаті; сизий світ коливався на всі боки, мов перед смертю чоловік водив померклыми очима. Христя глянула на матір і злякалася; жовта, аж чорна, сиділа вона на полу, підобгавши ноги й згорнувши руки; голова її не держалася прямо — важко опустилась на груди; очіпок, підбившись угору, посунувся набік; сірі пасма волосся висіли з-під його, мов посохле бадилля; довга тінь від неї гойдалася на помокрільй стіні.

— Мамо! — скрикнула Христя.

Пріська підвела голову, глянула на дочку, болісно, прикро подивилася... Христю аж обняло холодом від того погляду.

— Оце який вітер по хаті ходить! Чи не протопити б? — спитала Христя.

— Як хочеш, — одказала Пріська й знову спустила голову на груди.

Христя затопила... Весело забігали ясні вогники по тонких стеблах соломи, залітали невеличкі іскорки по чорних челюстях печі; віхтем піднялося полум'я вгору, палахнуло на всю хату, заблищало по намерзлій шибці і не забарилося згаснути. Христя підкинула соломи... ще... та ще... Знову полум'я піднялося, світ осіяв усю хату. Чорною марою вирізувалася Христіна постать серед того світу; кругле молоде обличчя, мов квітка, червоніло, очі блищали... Світ, палаючи, поза коминном блима і пада

на піл, добираючись до сволака... У кутку над полом на жердці висить одежа — свитки, юпки, спідниці, спускаючи від себе чорну тінь; під покрівлею тії тині сидить Пріська, як і сиділа; світ бігає по її виду, одежі — їй байдужé: згорбившись, похнюпившись, вона, здається, слухає бурі, що так страшенно гуде та виє кругом хати... І здається їй, щось шамотить там... крекче, преться, добивається. Почувся і голос людський.

— А буря яка, Господи! — промовила Христа.

— Цить! — крикнула Пріська, піднімаючи голову. Лице її ожило, ув очах грає одрадість.

— Гей!.. Чи чуєте?.. — доноситься голос знадвору.

Пріська стрибнула з полу та — в сіни.

— Ти, Пилипе? — питає, позираючи через засік на чоловічу постать, закидану снігом.

— Що це у вас стоїть на дорозі? — допитується голос.

— Хто там такий? — обізвалася й Христа.

— Се я.

— Хто — я?

— Грицько Супруненко, зборщик. Пустіть хоч у хату... Оце б'є яке! Оце закуйовдило!

За Грицьковою поміччю засік посунули в сіни і в хату увійшли разом. Грицько, височезного зросту та ще в кобеняці, досягав головою аж до самої стелі.

— Здорові! — привітався він, скидаючи разом з кобою й шапку та показуючи ціле руно посивілого волосся на голові, своє довге суворе лице, насуплені брови, здоровезні намерзлі вуса.

— Здорові! — одказала Пріська.

— З сим днем, що сьогодні!

— Спасибі.

— Пилип дома?

— Немає.

— Отак же! На чорта й краще!.. А мені його треба. Де ж він?

— Та як поїхав на ярмарок ще на Варвари, та й досі немає, — зітхнувши, одказує Пріська.

— На чорта й краще! — одно своє Грицько.

— Що ж там таке?

— Що? подушне! — грізно гуконув Грицько, пройшовшись по хаті та вдаривши ногу об ногу.

— Не знаю, — каже, помовчавши, Пріська. — Коли вернеться — скажу... Узяв трохи хліба продати, якщо продав...

— Та я цю пісню не від одного чую! — перебив Грицько. — Лиха їх година розносила по ярмарках! А тут в одну шкуру посилають: іди!.. Отака путь... х-хе!

— Чого ж се так припало? — пита Пріська.

— Гаспид їх знає! От нещастя! — чухаючи потилицю, промовив Грицько. — Вони там по ярмарках гуляють, горілку п'ють, а ти по їх ходи та збирай...

Пріська мовчала. Вона знала добре цього Грицька: не було гарячішого чоловіка на селі, як він. Розсердити його — як раз плюнути; а коли розсердився — як реп'ях той учепиться. Краще мовчати. І Грицько мовчав, ходив по хаті, хукав та тер руки, бив чобіт об чобіт.

— А тепер ще плентайся до Гудзя!.. Благий, бач, світ! — сердився Грицько. — Душею наложиш через їх, проклятих!.. Та хоч би гроші давали.

— Що ж, як немає грошей, — йому тихо Пріська. — Хіба б не радніші віддати?.. Коли й заробити нігде.

— Брехня! — обірвав Грицько. — То така вдача ледача, така звичка бісова! Сповадились так: ходи по їх разів по десять та проси, у ноги кланяйся!.. А нема того, — слідує з тебе — і віддай, коли слідує. Так же ні: краще в шинку проп'ю, ніж в казну віддам.

— Було б що віддавати, — усміхаючись, каже Пріська, — а не то що в шинок ще носити... Уже, здається, що у кого й було, то все поздирали. Доки вже вони будуть і драти?

— Не нашого то ума діло... Сказано — дай, то й віддай.

— Воно ж і даванню кінець є... Уже ж усе, що було, забрали... овечат продали, свиней продали, одержу лишню... Зосталися одні з душами. Доки ж таки його брати і з чого його взяти?..

— Толкуйся! Що наможеться?.. А ке лиш, дівко, вогню люльку запалити, — підходячи до печі, промовив Грицько.

Христя витягла жару.

— Як же ти його візьмеш? — скрикнув Грицько, показуючи рукою на купу попелу, в котрому тліли іскри. — А до хлопців, небійсь, проворна, — зло увернув він. — Давай віхоть!

Христя скрутила верчик соломи, запалила і подала Грицькові.

— То ти ж скажи Пилипові, щоб безпремінно достачив гроші, — каже Грицько, положивши віхоть на люльку. Огонь пробіг вповодж його виду, освітив насуплени брови, сірі сердиті очі, котрими він блимнув на Христю... Здається, тріскучий мороз таким холодом не дихнув би, як глянув він на неї.

— Скажу, скажу.

— Ска-а-жу-у! — промовив Грицько, сплюнув, накинув кобку на голову й пішов з хати.

— Звичайний дядько, нічого сказати. Пішов — і не попрощався! — сказала Христя.

— Жди ти від Грицька звичайності — дїждешся! Він уже і звичаї людські через свою пиху погубив, — промовила, зітхнувши, Пріська і знову побралася в куточок на піл, на своє місце.

Тяжка, пекуча туга облягла її серце, важкі думки обсіли голову. Її довге життя розстиалося перед нею... Де її радощі, де ті веселощі? День у день робота, день у день праця — ні згуляти, ні спочити. А нужда яка була, така й є; з самого малку як причепилася — та й досі... Що було доброго в серці, що було живого в душі — як той шашіль, вона проточила: і краса була — не знать коли зносилася; і сила була — не знать де ділася; які надії були — і тих немає; зосталася одна — дочку пристроїти, та тоді хоч і вмерти... Без жалю, без туги, скоріше радіючи, кинула б вона сей світ: такий він їй гіркий та обридлий, темний та непривітний... Там — хоч вічний одпочинок; а тут — ні спочинку немає, ні єдиної одрадісної хвилини... Ще й так вона довго протягла: другого б роздавило такою вагою нужди та горя або заставило руки на себе наложити; вона ж усе перетерпіла, все перемогла... Не диво, коли в сорок літ прийшлося посивіти; глибокі зморшки порізали високе чоло, покарбували колись повне рум'яне обличчя, спершу висушивши та вив'яливши його; воно стало жовте, як вощина; високий стан осів, пряма спина зігнулася у дугу, а колись блискучі очі погасли-поблідли, як блідне квітка на морозі... Великі зашпори заганяло життя у серце Присьці, страшним морозом кувало їй душу! Як мучена, сиділа тепер вона на полу, і не хотілося їй дивитись ні на що, не хотілося дихати; спустивши очі, вона важко зітхала... Буря вила й одкликалася болістю на її душі, на кістках, на серці.

— Ви б лягли, мамо, спочили, — упоравшись коло печі, каже Христя.

— Його вже не буде сьогодні, — промовила глухо Приська. — І то — спочити... — і, протягаючи свої сині коряві руки, полізла на піч. Кістки їй лущали; сама вона стогнала.

Христя глянула на матір, провела її поглядом аж на піч — і на серці у неї похолонуло. Така мати стара, зісохла, немощна... Невже й вона доживе до такого? Не доведи, Господи!

Цілу ніч прокидало Христю материне важке зітхання; їй не раз чувся і її задушливий плач.

— Мамо, ви плачете? — допитувалась дочка.

І плач, і зітхання на який час замирали... Вітер покривав їх своїми жалісливими заводами.

II

Недарма журилася Приська; недарма цілі ночі не спала, то гірко плачучи, то важко зітхаючи: уже третій день минув після Миколи, а Пилипа все не було. Щодня вона бігла до Здорихи довідатися, чи не приїхав її чоловік? Поки ж Здора не було, ще таки надія жила у її серці, ворушилася на самому дні, гріла; а як Карпо приїхав та сказав, що Пилип, спродавшись, пішов від нього і більше йому не доводилося бачити, — ні жива ні мертва вернулася Приська додому... У голові в неї гуде, у вухах

дзвоне, в очах жовто... Вона не змогла слова сказати; як злягла, то пролежала, наче дерев'яна, до другого дня.

На другий день пішла розвідувати по селу — хто приїхав? розпитувати — чи не бачили де-небудь її Пилипа? Кнур хвалився, що бачив його в шинку; Грицько Хоменко розказував, що вони водилися з Уласом Загнибідою; Дмитро Шкарубкий казав, що бачив на самого Миколи, як Пилип виходив з міста. «Куди се?» — питався Дмитро. «Додому». — «Хіба спродався?» — «Спродався», — одказав Пилип і вдарив по кишені рукою. «А то що мете?» — спитався Дмитро. «То не про нас мете!» — сміючись, одказав Пилип. «А про кого ж?» — «Про тих, що в ридванах їздять та бояться холоду», — і, зареґотавшись, пішов собі геть.

Другі, кого не питала Пріська, казали, що не бачили і в вічі її Пилипа, гудили годину, гудили дорогу, забиту та занесену снігом; нахвалялися, що зроду-віку вдруге не поїдуть на сю ярмарку; розказували, що багато народу померзло; того вже й не лічити — хто ногу або руку, або ніс одморозив... І поліція, і станові їздять усюди, розривають бурти снігу та вибирають задубілих... — Як дров тих наскладано у поліції! — додав Петро Усенко.

Вернулася Пріська додому заплакана та зажурена. Христя собі плаче; одна одній слова не скаже. А тут ще й Грицько надолужує: щодня іде подушне правити — і сьогодні іде, і завтра іде.

— Де ж мені його взяти? Бач же — Пилип не вертається, — плачучи, одказує Пріська.

— Винокурню закурив, мабуть! — доїдає Грицько. — Усі уже вернулися, а його немає.

— Може, вже й не вернеться ніколи... — каже Пріська.

— Не візьме його лиха година! Такого ніщо не бере! — кричить Грицько, та повернеться ще до Христі і почне їй голки заганяти... все про хлопців їй плеще. Христя знає, куди се Грицько стриже, та мовчить, щоб ще більше не роздратувати.

Грицько — багатир, дука: у його три пари волів, дві шкапи, ціла сотня овець; два двори — один у найми дає, у другому сам з жінкою та нежонатим сином живе. Тихий його син Федір і з себе гарний, робочий, слухняний; горілки не п'є, по шинках не волочиться. Усе б гаразд, та... сватав восени Грицько Федора на Рябченковій Хіврі, хоч поганій, зате багатій дівці, а Федор візьми та й одкинсья: «Ні за що не візьму Хіврі». — «А кого ж тобі? Попівну яку?» — «От, — каже Федір, — гарна дівка у Притики — Христя». Грицько глянув так на сина, мов його хотів наскрізь пронизати. «У Притики?.. Гарна, та що має?» — грізно спитався. І вже більше Федора не силував.

З того часу ніколи не минав случаю тим або другим Притиці насолити. А Федір, як на те, дедальше все більше припадає до Христі; не так вона до нього, як він до неї липне. Люди по селу почали гомоніти: причарувала Христя Федора та й глузує з його. Почув Грицько та ще дужче сказився: вилаяв Федора, трохи не бив і нахва-

лявся, що він сього Притику з усією сім'єю з світу зжене; так ото Христю де стріне, зараз і почне їй очі хлопцями вибивати. От і тепер: не одну, не дві голки загнав він і без того в уражене серце... Христя мовчала. Та й що їй казати? Чи їй тепер до тих хлопців, коли у своїй хаті таке лихо? Уже Пріська вступилася за неї.

— Що це ти верзеш таке, Грицьку? — спитала. — Коли не побачиш Христю, то все хлопці та хлопці...

— А ти глядиш за своєю дочкою? — грізно запитав Грицько.

Защеміло, заболіло материне серце. І без того важка туга надавила його, а така образа пройняла, неначе шилом, до самого краю.

— Гляди вже ти краще за своїми дітьми, а не прийшов чужих учити... — образливо одказала вона.

— І навчу!.. навчу! — гукає Грицько.

— Чому ж ти навчиш? Ти б ще дужче залив очі, то більше б побачив, — не витрпіла Пріська, натякаючи на те, що Грицько прийшов випивши.

— А ти мені не кажи сього... І ти чарівниця, і твоя дочка така! Ви тільки й знаєте хлопців заманювати та чарувати.

— Яких хлопців? — здивувалася Пріська.

— Не знаєш? Удаєш себе святою? А хто мого Федора з ума звів? Хто його напував, підкурював?.. Не знаю, думаєш? Мовчи ж!

І, блиснувши, мов гострими ножами, очима, він стукнув дверима та й потяг з хати.

До лиха — та ще лихо; до печеного — та ще вогню прикладають...

— Що се, Христе, кажуть? За кого се кажуть? — з докором і сльозами повернулася вона до дочки.

Та стояла, як стіна, німа, як крейда, біла. Вона злякалася тії бучі, що збив Грицько; вона злякалася його погляду страшного, його голосу крикливого. Вона слова не сказала матері, так і вдарилася в сльози.

— Так це правда?.. правда?.. — кричала з таким болем мати, мов у неї серце розривалося.

— Мамо, мамо!.. Ні єдиного слова правди немає! — ридуючи, одказала Христя.

Пріська не знала, чому вірити, кого слухати. Думки у її голові плуталися, роздвоювалися: то учувалася їй страшна буря, увиждалася завірюха, крик людський, замирання; вона чує голос Пилипів, вона баче його безпомощного, як він ховає одубілу голову в сніг... серце її рветься надвоє; то — перед очима недавня спірка з Грицьком, його натякання про Христю... Бог знає! Хіба признається винувата дочка матері?.. І її серце не рветься, а замирає, перестає битися; щось важке давить душу, чорною запоною застилає очі. Господи, яка їй мука! яка люта та тяжка мука!

Короткий день минає, настає ніч зимня, довга пилипівська ніч. Чого за ту ніч не передумаєш? Які думки не перейдуть через голову, через серце? А Пріська ж то за всю ніч і на волосину не заснула: як лягла звечора, та цілу ніч тільки й чутно було її

глибоке зітхання, її гірке схлипування. Христя теж довго не спала: вона боялася, як то було прошлу і позапрошу ніч, матір розважати... Знав Грицько, коли їй віддячити... А жалості в його — ні капельки!.. Як їй тепер завірити матір, що вона не винувата? Відкрити їй усі таємні розмови з Федором? Яка ж дочка-дівка відкриє усе те перед матір'ю? Було, може, і таке, за що мати, дознавшись, і косу нам'яла б; а як не знає, то воно й байдуже... Як же його сказати їй, та ще тепер, коли серце материне і без того обливається кров'ю, коли, може, вона тільки й бачила, тільки й чула голос батьків, як виряджала у ярмарок? Журба та досада гніздилася в душі, ножем поверталась у серці; Христя мовчала, слухаючи безодрадісне материне зітхання; чула, коли сльози падали з її очей, коли вона їх утирала. Молода душа довго не здерже такої ваги, такого лиха: вона знемагає під тим важким гнітом. Не видержала й Христя; сон — не сон, а якась утома почала її розхитувати, закривала заплакані очі.

Світом прокинулась Христя і здивувалася, що мати досі не вставала. То було, коли заспить Христя, Пріська завжди буде її; а то вже і світ заглядає у вікна своїми сірими очима, а вона й досі лежить на печі тихо, не поворухнеться. «Хай же мати спить, — дума Христя. — Хай хоч трохи спочине, поки я впораюсь». Навспинячки Христя ходила, щоб не замутити тієї тиші, що панувала у хаті; як на те ж — солома шелестіла, аж луцала. Христя почала ще бережніше ступати. Їй треба умитися, а води у хаті немає. Христя, як кішка, покралась у сіни; коли вернулася знову у хату, то перше, що їй кинулось у вічі, — мати вже встала: у чорному закапелці, між комином і білою стіною, тремтіла її постать сіра... То не мати, то не жива людина, то — виходець з того світу. На кістлявих її плечах сіріє сорочка, широка-широка, мов не на неї шита; шия жовта, як у мертвяка, якось витяглася, посвічуючи своїми кістками; щоки усередину увалилися, жовтим воском узялися; очі, неначе олив'яні шаги, світили; під ними мов сині мішки висіли; кругом червоні кружала... Сама журба, само лихо не дивилися б так страшно, як Пріська у той час дивилася! Вона вся трусилася; уста її тремтіли, наче що шепотали... Трохи не випустила глечика з рук Христя, як угляділа свою матір.

— Не вернувся?.. Немає? — мов трава суха прошелестіла, спитала Пріська, скривившись. Вона, видно, хотіла плакати, та не змогла; очі її горіли, блищали, і, як вона не лупала набряклими віями, ні одна сльозина не показалася.

У обід знову Грицько суне.

— Оце, Господи, з тим дядьком, як розходився! — сказала Христя, угляdivши Грицька.

— Де мати? — спитався той, увійшовши у хату.

— На печі, — одказала Христя. Пріська так і не вставала з печі.

— Чого лежиш? Уставай та збирайся в город за чоловіком! — почав він.

— Чого я за ним піду? Хіба сам не прийде? — простогнала, підводячись, Пріська.

— Прийде... Дожидай... Діждешся... Змерз! — рвучи слова, додав накінці Грицько.

Пріську наче хто у бік шпортонув ножем при тому слові; вона кинулась, тріпнула... та так і закаменіла на місці — хоч би слово яке сказала, хоч би зітхнула! Тільки збожеволілими очима прикро дивилася на Грицька.

Христя собі глянула на його, подивилася на матір, схопилася за лице руками, притулилася до комина головою...

— О, мій батечку, мій таточку! — нестямно скрикнула вона, і вся її постать затремтіла.

У Грицька морозом сипнуло від того Христиного крику; та Грицько не такий, щоб ударяти на сльози: він пройшовся по хаті і знову почав докладати:

— Оце у волості був... носив подушне... При мені бумага получена, об'явити жінці чи дітям, чи родичам яким, щоб прийшли у місто признавати... Знайшли у снігу замерзлого... Загнибіда, либонь, признав... Так щоб узяли поховати, коли хотять... Там біля його і чоботи нові знайшли і ще щось... З волості хотіли назарошне за тобою посилати, та я сказав: все рівно буду на тім краї — зайду й скажу.

Грицько, скінчивши, подивився на Пріську, поглянув на Христю... Пріська мовчала; Христя тужила. Він знову пройшовся по хаті, раз і вдруге; знову глянув на дочку і матір... Ніхто не вгадав би, що його очима світило: чи радість, чи гірка ураза? Лице його якомось перекошилося... По хаті носилося Христине лементування.

— Ви ж чули? — глухо спитався він і, повернувшись, пішов з хати. Слідом за ним, наче докір, вирвався нестямний крик Христі і розпався надворі. Грицько, струснувшись, повернув улицею.

— Ой, лелечко!.. Ой, мамочко!.. — кричала Христя, підходячи до матері. — Що нам тепер, бідним, робити?..

Вона дивилася на матір своїми заплаканими очима, а мати на неї — сухими, як огонь, палючими.

— О, горенько наше! о, лишенько тяжке! — тужила, припадаючи до матері, Христя.

Пріська все божевільно дивилась на неї та тремтіла. А се — наче що з-під землі — тріснуло, писнуло... Страшний охриплий крик вирвався з Прісьчиних грудей і розлився божевільним плачем... Пріська припала до Христі, обхопила її голову руками і страшно-страшно завила.

— Моя донечко, моя голубочко, пропали ж ми навіки!

Надворі насупилося; у хаті потемніло. І серед тієї темноти, неначе сови, перегукувалися дочка й мати... Тонкий виразний крик дочки зливався з охриплим лементом матері, розходився по хаті, бився об стіни, слався по долівці... Сум та туга виглядали з темних кутків.

До самого смерку голосили дочка й мати. Забули і про обід, забули про все на світі. Одарка Здориха, почувши з свого двору їх страшенний лемент, прийшла провідати,

що там таке? — і насилу від Христі добилася, що то по батькові тужать. Вона ки-нула була розважати Пріську, що то, може, ще й брехня... чого люди не нака-жуть? — та ще гірше розразила її серце, ще більше виточила сліз із старих очей. Пріська за ними і слова не скаже; що почне, то так і заллється плачем. Сумна та невесела пішла Одарка додому.

Смеркалося. Надворі, неначе туман, сірий світ коливався над землею. У хаті — чорніше сажі: тільки намерзлі вікна, мов полудою заслані очі, сіріють; і тихо-тихо, як у могилі. Замовкли дочка й мати. Пора й перестати, бо є кінець сльозам, є край і лементові: голос хрипне, сльози сохнуть, опускаються в серце, на дно душі. Замість їх устають думки, здіймаються гадки — одна другої неодрадніша, одна другої нероз-важніша. В темряві вони ширяться, яснішають; давнє устає перед очима, мов воно тільки що діялося; люди проходять — живі люди; чути їх мову — живий голос... Їх бідкання, регіт, радощі, сльози.

Не минули ті думки-муки Христіної і Прісьчиної голови. Дочка, забившись у куток на полу, божевільно устромила очі у сірі шибки, і на їх білуватому полі малює думка батька... Її батька, низенького, натоптуваного, з круглим лицем, рудими вусами, ка-рими добрими очима. Який сам був — такі в його й очі; недарма кажуть: видно чоло-віка по очах. Він справді був добрий, не то що ніколи не зобижав її, а було і матір придерже, коли та розходиться ляяти... І з людьми він такий — швидше своїм посту-питься, ніж у другого посяде. Мати, розсердившись, було каже: «Що ти за чоловік? ти — макуха! свого не одстоїш!» А він їй: «Од скаженого поли вріж та тікай!» І такий він завжди був; і п'яний — мерщій уляжеться спати, не так, як другі: на копійку вип'є, а прийде додому — усе догори дном переверне... І от тепер його немає... «Де він? Чи чує він наше бідкання за ним, чи баче наші сльози?.. Душа, кажуть, з дев'ятого дня літає по світу — може, і його душа тепер між нами?» Як би вона бажала побачити його душу, побалакати з нею!.. Розпитати, чи і на тому світі однаково, як і на сьому?.. Кажуть — смерть усіх рівняє; кажуть — на тім світі усе навпаки: тут було голодно й холодно, там — ситно й тепло; тут ти скнів душею, там — радітимеш серцем; тут мужикував, там — пануватимеш... То оце батько панує?.. Бажала б вона побачити батька паном... Вона попрохала б у його й собі панування. Або — цур йому! воно таке нещире та горде — тільки душу загубиш; краще хай на тому світі... А на сьому? Трошки б більше достатків, ніж є, та одєжинку б празникову: а то і на будень, і на свято — та все одна! Чоботи нові б, сережки срібні — такі, як вона бачила у Ма-рини, що в місті служе, коли та навідувалася додому. Добре б було і перстень до серег мати, теж срібний, і по руці, а не такий, як у Горпини, — і срібний, та здо-ровий, як каблучка: щоб надіти — прийшлося прядивом підмотати...

І пішла молода Христина думка перелічувати одні за другими недостачі, пішла викладати свої таємні бажання: невеличкі вони, страх невеличкі, та й їх немає, — і серце нудьгує, що тепер за батьковою смертю ніколи їй того не прийдеться добути.

Що ж думає Пріська, забившись на піч і обхопивши свою голову обома руками? Їй привиджується тепер її давнє — її доля, її гірка доля, що гонила по білому світу, поти не прибила до Мар'янівки... Вона — козака дочка, малою зосталася від батька та матері: під холеру вони полягли... і родичі, які були, померли, і вона зосталася... зосталася у чужих людей, пасла громадські гуси, пасла свині, телята, поти побільшала. А там — знову служба, служба на чужих людей, тільки не на себе. Служила вона по своїх, служила по жидах, служила й по купцях... Удова-купчиха прийняла її наостанку за хліб та одержу, ради того об'їзду, який щороку робила. Багатій і ще не старій, їй не сиділося у рідному місці, і вона вешталася по Харкову, Києву, Адесу. Пріська, як вірна слуга-наймичка, їздила всюди за нею розчісувати та прибирати свою господиню. Раз зібралися в Київ. Перед виїздом Пріській щось усе нездужалося; боліли руки, боліли ноги, боліла голова — так що й на світ важко було дивитися. Отже прийшлося їхати. Добралися до Мар'янівки — і Пріська зовсім злягла... Що далі було — вона нічого не знає; опам'ятувалася уже у хаті Грицька Супруна. Він тоді був за прикажчика у пана, і її кинула там господиня, бо так наказав управитель-німець. Вичунявши, вона все дожидала господині, що ось же над'їде і візьме її з собою. Та, видно, господиня не дуже побивалася за нею, бо щось довго не верталася. Пріська хотіла найнятись у кого з козаків, та Грицько не пустив — одслужи перше той хліб, що, лежачи, переїла! Пріська зосталася. Там вона і з Пилипом стрілася: він був за робітника у прикажчика. Одна доля, одно лихо людей до купи зводить... Грицько такий сердитий, крикливий; жінка його Хівря — така уїдлива: тільки й чуєш, як Хівря лає Пріську або Грицько кричить на Пилипа... Наймичка і кріпак зішлись якимось, скаржачись одно другому на свою долю. Пріська при тому запримітила, що у Пилипа і очі карі, і вуса шовкові. Пилипові теж кинулась у вічі Пріська постать струнка, її норов тихий, її голос любий... Частіше та частіше вони почали сходитись. Оце, дивись, Пилип товар погнав до водопою, а Пріська — хвіть відра! — і собі побігла по воду... Або кинеться Пріська за топливом в огород, а Пилип уже тут і вродився!.. Уже Пріській і одбуток вийшов, а Пріська все не йде від Грицька з двору і все більше та більше жаліється Пилипові, яка Хівря сердита. Одного разу збіглися вони уночі в садку під яблунею. Пилип яблука стеріг, а Пріська... чого Пріська тут опинилася? — і досі не знає, а може й забулося... Не забулося тільки Пріській, як тії ночі цілував Пилип і без того її гаряче лице, як клявся, що він її кохає і довіку буде кохати; як обіцявся, що, тільки вони поберуться, він вибудує нову хату, і як вони заживуть своїм господарством. Пріська не згоджувалася, бо Пилип кріпак. «Хіба кріпаки не люди? — спитав він. — І кріпаки живуть на землі, а не під землею...» Подумала Пріська, погадала: за нею її сирітська доля — гола, боса й простоволоса, а попереду... нужда та недостачі, довічна робота на чужих, довічна праця... Добре ж, поки здоров'я, поки сила слуге; а як занедужа, от як недавно

Пояснення малозрозумілих слів

- Акафіст* — у християнській богослужбній літературі — особливий вид молитовно-хвалебних пісень на честь Ісуса Христа, Богородиці й святих. Первинно — гімн на честь Божої Матері, під час виконання якого не вільно сидіти.
- Арапій* — тут, очевидно: гарапник — довгий батіг, сплетений із тонких ремінців, канчук, нагай.
- Балахон* — вільна довга одежа, що одягається поверх усього для захисту від пилу.
- Баркан* — паркан.
- Бахур* — розпусник, залицяльник, зальотник, ловелас.
- Боска* — повія.
- Бразолія* — темно-синій сандал; різновид прянощів.
- Бурнус* — вільне жіноче пальто з широкими рукавами.
- Вайло* — незграба, тухтій; неповоротка, незграбна людина.
- Вал* — товсті нитка з клоччя.
- Верства* — тут: верстовий стовп.
- Вигинблюваний* — виструганий.
- Винокурню закурити* — тут: запиячити.
- Витушка* — пристрій, на обертальне перехрестя якого накладають міток (півмітка) пряжі, щоб перемотати нитки на клубок.
- Віст* — певна комбінація карт у грі в преферанс.
- Водянка* — тут: діжка для води.
- Вокзал* — тут: літній павільйон, зала для розваг, концертів, гуляння.
- Гаргара* — сварлива жінка.
- Гемонський* — демонський; тут вживається як лайливе слово.
- Гласний* — виборний член органів місцевого самоврядування.
- Голінний* — завзятий, бравий.
- Гонобити* — плекати, виховувати.
- Гривеник* — срібна монета вартістю 10 копійок.
- Дерга* — верхній жіночий одяг темного кольору у вигляді плахти.
- Джгути* — тут: мішурні шнурки на форменому одязі.
- Дзигарі* — годинник.
- Дибки* — знаряддя для катування.
- Діжка* — низька широка дерев'яна діжка, у якій готують тісто на хліб.
- Драглі* — їжа зі згуслого під час охолодження м'ясного чи рибного відвару з дрібними шматочками м'яса або риби.
- Дрік такий нападе!* — те саме, що *гедзь нападе, покусасє*.
- Дрюкована (друкована)* — тут: учена.

Дука — багата людина; багач, багатій, багатир.
Дукач — тут: жіноча прикраса, виготовлена переважно зі срібної монети.
Єдваб — коштовна тканина.
Єрепудів (єрепудин) — проклятий.
Желіпати — кричати, сваритися.
Забивати баки — нав'язливими розмовами відвертати чиюсь увагу від чого-небудь; заморочувати, задурювати голову комусь.
Завійна — завійка, завіна — різкий пекучий біль у грудях.
Заговини — останній день перед постом, коли можна їсти скоромне.
Закрундзьована — тут, очевидно, у розумінні *закручена, заплутана*.
Засідатель — виборний представник населення, який брав участь у розгляді судових справ.
Змельнути — моргнути.
Золити — тут: докоряти, лаяти, гризти.
Зугарні — вправні, умілі, моторні.
Каламайка — цупка льняна тканина.
Кант — урочиста пісня духовного або світського змісту.
Каптан — чоловічий верхній одяг із довгими полами.
Капут — тобто кінець.
Кармазин — сукно червоного кольору.
Кебета — здібність, уміння, хист і кмітливість.
Кістриця — костриця.
Коба — відлога.
Кобеняк — довгий і широкий чоловічий плащ із відлогою.
Ковбанька — глибоке місце, яма в річці, озері тощо.
Копя — грошова одиниця вартістю 50 копійок; шаг — півкопійки, гріш.
Коц — покривало, рядно, ковдра.
Крячка — качка.
Кугіль (кугель) — єврейське солодке тісто.
Купно — разом.
Куцина — короткий верхній одяг.
Куцьо (куций) — чорт.
Лабузнитися — леститися.
Ластикові балахони — одяг із цупкої бавовняної тканини з блискучим лицьовим боком.
Лопуцьок — молода соковита стеблина деяких їстівних рослин.
Лотоки — канали на водяному млині чи греблі, якими тече вода.
Луципір (Люципер) — сатана, диявол, біс, дідько.
Маршал — тут: представник дворянства, якого обирали на губернських і повітових зборах; керував становими справами дворянства.
Межисітка — дрібні висівки.
Метка — тут: гурт, велика кількість.
Миром помазатися — у цьому контексті йдеться не про миропомазання, яке здійснюють запашною олією в християнських храмах, а про набуття якоїсь людської вади.
Негамузний — непривабливий, негарний.
Обгона — ненажера.

Одзолити — тут: пробирати, лаяти. *Походить відзолити* — парити білизну спеціальним розчином із золи (переважно з гречаного попелу).

Оказія — тут: дивний випадок, незвичайна подія, пригода.

Оранда — шинок.

Ордань (Йордань) — свято Водохреща, яке відзначають 19 січня.

Охвитно (охвітно) — приємно, зручно.

Паламар — служитель православної церкви, який допомагає священику під час богослужіння.

Палений — тут: гнівний, запальний.

Партикулярно — неофіційно.

Пацьорки — тут: пасма.

Підісок — залізна пластина на нижній частині дерев'яної осі у возі.

Підторжя — передень ярмарку, базару, а також торгівля в цей день.

Пишохід — тут: тротуар.

Плахта — давній український поясний жіночий одяг із різнокольорової, узорчатої, переважно вовняної тканини.

Повісмо — пучок оброблених конопель або льону, готовий до прядіння, а також виготовлена з нього пряжа.

Подушне — податок державі, подать поміщикаві, стягувані з кожної душі податного стану.

Помка — пам'ять; *прийти до помки* — опам'ятатися.

Попряхи — зібрання дівчат та молодиць для прядіння або виконання якоїсь іншої роботи.

Пранці — сифіліс; уживається як лайливе слово.

Прасол (просол) — оптовий скупник худоби, сільськогосподарської сировини для перепродажу.

Прикорхнути — задрімати.

Приспа (призьба) — невисокий насип або мур із глини навколо хати знадвору.

Пристрій — хвороба, викликана чимсь лихим оком.

Пропасниця — хворобливий стан, за якого людину кидає то в жар, то в холод; лихоманка.

Протопоп — священик найвищого чину, протоієрей.

Прохода (холодна) — тут: місце для ув'язнення.

Рехт — тут: кінець.

Руга — земля, яку громада передала церкві або священику на утримання.

Рундук — ганок.

Рутити — міцно й багато спати.

Саєт (саєта) — одяг з оксамиту.

Семигривеник — монета вартістю 20 копійок.

Серафим — янгол вищого рангу.

Сириця — сира шкіра, оброблена жировими речовинами, через що вона є дуже міцною й еластичною.

Сирівець — хлібний квас.

Сількісь — байдуже; так тому й бути.

Сішка — тут: пристрій із двох невеликих ніжок або підставка у вигляді рогатини, на яку кладуть поперечну палицю для підвішування казана над багаттям.

Скіпка — тут: те, що викликає огиду (імовірно, таке значення походить від приказки «Гидко й на скіпки взяти»).

Слебезувати — обговорювати кого- або що-небудь із відвертим несхваленням, пліткувати.

Сороківка — дрібна розмінна монета вартістю 20 копійок.

Соха — товста жердина, стовп із розсохою на кінці; використовується при будівництві хат.

Соцький — нижчий поліцейський служитель на селі, якого обирали на сільській сходці.

Спинковий — вельможний.

Справник — начальник повітової поліції.

Становий — начальник місцевої поліції.

Стихарний дяк — дяк (диякон) в особливому богослужбовому одязі (стихарі) — довгому, переважно з парчі, з широкими рукавами.

Тибль (тибель) — дерев'яний цвях, кілочок.

Трахтувати — тут: трактувати.

Тропак — український народний танець, за характером виконання близький до гопака.

Тряця — хворобливий стан, за якого людину лихоманить.

Урок — тут: хвороба від лихого ока, пристрій.

Халамидник — босяк, голодранець; бешкетник.

Харпак — бідак, злидар.

Хвинтик — франт.

Херувим — янгол вищого чину.

Хламида — тут: легкий одяг.

Хлебеснути — хильнути; випити вина, горілки.

Хльорка, хльондра — повія.

Хурка (хура) — віз чи сани для перевезення вантажів.

Цидулка — коротенький лист, записка.

Циндра — тут: легковажна жінка.

Цід — запара.

Чекмень — тут: довгий верхній суконний каптан, який носили міщани.

Чисниця — десята частина (три нитки) пасма.

Шабаш — тут: суботнє свято, відпочинок (в іудаїзмі).

Шапа, шкінька — конячка.

Шульпіка — шуліка.

Шушон — жіночий одяг: кофта, тілогрійка або сарафан особливого крою.

Щепій — знахар.

Ярміс — вихід зі скрутного становища.

Зміст

Уся його слава — Україна. <i>Сергій Гальченко</i>	8
<i>Частина перша. У селі</i>	9
<i>Частина друга. У городі</i>	67
<i>Частина третя. Сторч головою</i>	139
<i>Частина четверта. По всіх усядах</i>	251
Коментарі	407
Пояснення малозрозумілих слів.....	410

Літературно-художнє видання

МИРНИЙ Панас
Повіа

Керівник проекту *М. Г. Шакура*
Координатор проекту *К. В. Озерова*
Відповідальний за випуск *О. В. Стратілат*
Художній редактор *Т. О. Волошина*
Технічний редактор *І. О. Гнідая*
Коректор *О. О. Старова*

Підписано до друку 04.01.2017. Формат 165x210.
Друк офсетний. Гарнітура «Literaturna».
Наклад 6000 пр. Зам. № .

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
Св. № ДК65 від 26.05.2000
61140, Харків-140, просп. Гагаріна, 20а
E-mail: cop@bookclub.ua

Віддруковано у ПАТ «Білоцерківська книжкова фабрика»
09117, м. Біла Церква, вул. Леся Курбаса, 4
впроваджена система управління якістю
згідно з міжнародним стандартом DIN EN ISO 9001:2000

• за телефонами довідкової служби
(050) 113-93-93 (МТС); (093)170-03-93 (life);
(067) 332-93-93 (Київстар); (057) 783-88-88

• на сайті Клубу: www.bookclub.ua
• у мережі фірмових магазинів
див. адреси на сайті Клубу або за QR-кодом
Надсилається безоплатний каталог

***Запрошуємо авторів, перекладачів,
художників, редакторів до співпраці***

e-mail: publish@bookclub.ua

**Для гуртових
клієнтів**

Харків

тел./факс +38(057)703-44-57
e-mail: trade@bookclub.ua
www.trade.bookclub.ua

Київ

тел./факс +38(067)575-27-55
e-mail: kyiv@bookclub.ua

Одеса

тел./факс +38(067)572-44-28
e-mail: odessa@bookclub.ua

Мирний Панас

М63 Повія / Панас Мирний ; передм. та комент. С. А. Гальченка. — Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. — 416 с.

ISBN 978-617-12-2480-3

УДК 821.161.2
ББК 84(4Укр1)